

ภาคผนวก

ภควัตคีตา : ปรัชญาสำหรับผู้ไม่พอใจในสวรรค์

มนุษย์มักทำความดีเพราะหวังสวรรค์ในภพหน้า แต่เจ้าของปรัชญา **ภควัตคีตา** มีความเห็นว่าผู้แสวงสวรรค์นั้น เมื่อหมดบุญอันเกิดจากกรรมดีที่สะสมไว้ก็ต้องกลับมาเกิดอีก การเวียนว่ายตายเกิดเป็นความทุกข์ ดังนั้นปรัชญา **ภควัตคีตา** จึงมุ่งเหนือสวรรค์ เพื่อให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และเข้าถึงพระเจ้าสูงสุด

ก่อนที่เราจะศึกษาปรัชญาใน **ภควัตคีตา** เราควรต้องทำความเข้าใจกับความเป็นมาของลัทธิฮินดูสักเล็กน้อย คำว่า "ฮินดู" เป็นภาษาเปอร์เซียที่ใช้เรียกผู้ที่อาศัยอยู่ในอินเดีย ประเทศอินเดียสมัยก่อนมักเป็นที่รู้จักกันในนาม "ฮินด์" (Hind) ซึ่งคงเพี้ยนมาจากชื่อแม่น้ำสินธุ ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญทางทิศตะวันตกของอินเดีย พวกมุสลิมต่างชาติซึ่งเข้ามาครอบครองอินเดียเริ่มใช้คำว่า ฮินดู เรียกชาวพื้นเมืองในอินเดียที่นับถือลัทธิดั้งเดิมเพื่อให้แตกต่างกับพวกมุสลิมซึ่งนับถือศาสนาอิสลาม ฉะนั้นพวกฮินดูจึงหมายถึงชาวอินเดียที่อาจนับถือลัทธิใดก็ได้ที่มีอยู่ในอินเดียก่อนศาสนาอิสลาม จึงอาจหมายรวมไปถึงผู้นับถือพุทธศาสนาและลัทธิชินศาสตร์ด้วยแต่เมื่อเราพูดถึงพวกฮินดูเรามักหมายถึงชนส่วนใหญ่ที่นับถือลัทธิดั้งเดิมของอินเดีย ซึ่งพวกอารยันเป็นผู้นำเข้ามาซึ่งเราเรียกกันรวม ๆ ว่า **ลัทธิฮินดู**¹

ถ้าไม่นับความเชื่อในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งเรียกว่า อารยธรรมหะรัปปาแล้วเราก็ถือว่าความเชื่อของพวกอารยันเก่าแก่ที่สุด และมีอิทธิพลต่อคนอินเดียมาก พวกอารยันมีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเขายึดเป็นหลักเรียกว่า **คัมภีร์พระเวท** มีด้วยกัน 4 เวทคือ **ฤคเวท** ซึ่งถือว่าเก่าแก่ที่สุด ที่เก่ารองลงมาตามลำดับคือ **สามเวท**² **ยชุรเวท** และ **อถรรพเวท** แต่ละเวทอาจแบ่ง

¹ ลัทธิฮินดู (Hinduism) มักใช้เรียกความเชื่อของคนส่วนใหญ่ในอินเดีย แต่ผู้ที่เคร่งครัดในเรื่องความหมาย มักเรียกความเชื่อดั้งเดิมของพวกอารยันซึ่งเชื่อในพระเจ้าหลายองค์ และเน้นความสำคัญของอัญพิธีว่า ศาสนาพราหมณ์หรือลัทธิพราหมณ์ (Brahminism) เมื่อความเชื่อเบื้องต้นนี้ ได้รับการวิวัฒนาการต่อมาเป็นความเชื่อในพระเจ้าสูงสุดองค์เดียว ใน ตริมูรติ (Trimurti) และเชื่อในความจริงสูงสุดที่เรียกว่า พรหม (Brahman) จึงเรียกให้ต่างออกไปว่า ลัทธิฮินดู

² เราถือว่า สามเวทเก่าเป็นที่ 2 เพราะสามเวทโดยเนื้อหาก็คือบทสรรเสริญพระเจ้าในฤคเวท

ได้เป็น 4 ส่วน ส่วนที่ต่าง³ ก่อนหรือตัวพระเวทแท้ ๆ เรียกว่า **สังหิตา** อีกสามส่วนเป็นบทเสริมซึ่งแต่งขึ้นทีหลัง เรียงตามลำดับก่อนหลังได้แก่ **พราหมณะ อร์ณยกะ และ อุปนิษั**

อุปนิษั นี้บางทีเรียกว่า **เวทานตะ** ซึ่งแปลว่า ที่สุดของพระเวท เพราะเป็นส่วนหนึ่งของพระเวทที่แต่งขึ้นทีหลังสุด มีเนื้อหาทางปรัชญาความคิดแตกต่างไปจากเนื้อหาของพระเวทตอนต้น ๆ เช่นที่ปรากฏใน **ฤคเวท สังหิตา** มาก ในทางศาสนาเราถือว่า **อุปนิษั** เป็นส่วนหนึ่งของพระเวท แต่ในทางปรัชญาเราอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาใน **อุปนิษั** ต่างกับปรัชญาในพระเวทซึ่งแต่งก่อน ปรัชญาในพระเวทเชื่อในพระเจ้าหลายองค์และเน้นความสำคัญของยัญพิธี คือการบวงสรวงด้วยการนำสัตว์มาสังหารถวายพร้อมด้วยเครื่องสังเวद्यอื่น ๆ ส่วนปรัชญาใน **อุปนิษั** โน้มเอียงมาทางด้านเอกนิยม (Monism) คือเชื่อในหลักความจริงสูงสุดหรือ **พรหม** ว่าเป็นที่มาของจักรวาล

ปรัชญาใน **อุปนิษั** นี้นับได้ว่าเป็นรากฐานของปรัชญาใน **ภควัทคีตา** โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทฤษฎีเกี่ยวกับวิญญาณและร่างกาย **อุปนิษั** เรียกส่วนที่เป็นอมตะของมนุษย์ว่า "อาตมัน" ซึ่งในที่นี้จะขอแปลว่า "วิญญาณ" ซึ่งเป็นคำแปลที่ใกล้เคียงที่สุด ข้อความ **ภควัทคีตา** บทที่ 2 โศลกที่ 19 ตรงกับข้อความใน **กโธปนิษั** (กฐะ+อุปนิษั) บทที่ 2 โศลกที่ 19 เกือบจะคำต่อคำ คือมีใจความว่า วิญญาณไม่ฆ่าและไม่ถูกฆ่า เพราะวิญญาณไม่ตายเมื่อร่างถูกฆ่า นอกจากความคิดเรื่องวิญญาณแล้ว **ภควัทคีตา** ยังได้ความคิดอย่างอื่นจาก **อุปนิษั** ด้วย เช่นเรื่องพรหม กฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น

ถึงแม้ **ภควัทคีตา** จะได้ความคิดบางอย่างจาก **อุปนิษั** แต่ **ภควัทคีตา** ก็เป็นปรัชญาศาสนาที่ต่างไปจากความเชื่อในอุปนิษัในอีกหลาย ๆ ด้านดังจะกล่าวต่อไปภายหลัง ก่อนที่จะพิจารณาเนื้อหาของ **ภควัทคีตา** เราควรทราบความหมายของคำว่า "ภควัทคีตา" เสียก่อน คำว่า "ภควัท" หมายถึงผู้ที่เป็นที่เคารพอย่างสูง นาย หรือ พระเจ้า ส่วน "คีตา" แปลว่า เพลง ดังนั้น "ภควัทคีตา" จึงอาจแปลได้ว่าเพลงของพระเจ้าหมายถึงคำสอนที่พระเจ้าประทานแก่มนุษย์เพื่อชี้ทางให้เข้าถึงพระเจ้า

ภควัทคีตา เป็นตอนหนึ่งของภีษมบรรพในมหากาพย์ **มหาภารตะ** อาจพูดได้ว่า **ภควัทคีตา** มีความสมบูรณ์ในตัวเอง แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อเรื่องมหากาพย์นี้ด้วย **มหาภารตะ** มีความยาว

ที่นำมาร้อยกรองใหม่ให้เหมาะกับการสวดเป็นทำนอง

³ แต่ความเชื่อทางศาสนาถือว่า ไม่มีใคร "แต่ง" พระเวท พระเวทเกิดจากแรงดลใจของพระเจ้าให้ฤาษีเปล่งออกมา จึงเรียกว่า **ศรุตี** (Shruti) ซึ่งแปลว่าที่ได้ฟังมา ถือว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด

ประมาณ 90,000 โศลก จึงจัดว่าเป็นมหากาพย์ที่ยาวที่สุดในโลกถือกันว่าแต่งโดย **วยาสะ** ซึ่งมีชีวิตอยู่ขณะเกิดสงครามที่ทุ่งกุโรเกษตร แต่ผู้คงแก่เรียนได้สันนิษฐานกันว่า **มหาภารตะ** อาจเป็นนิยายนักรบที่เล่าต่อ ๆ กันมา อาจมีผู้แต่งหลายคน และเพิ่งเขียนลงเป็นลายลักษณ์อักษรไม่เร็วไปกว่า 400 ปีก่อนคริสตกาล⁴ ส่วน **ภควัทคีตา** นั้นก็มีหลายท่านที่เชื่อว่าอาจแต่งเติมขึ้นทีหลัง⁵ **มหาภารตะ** เป็นเรื่องของการสงครามระหว่างลูกพี่ลูกน้องเพื่อชิงอำนาจกัน ฝ่ายลูกพี่ เรียกว่าฝ่ายเการพถือเป็นเสมือนตัวแทนของฝ่ายธรรม ฝ่ายลูกน้องเรียกว่า ฝ่ายปาณฑพถือเป็นเสมือนตัวแทนของฝ่ายธรรม อรชุนซึ่งเป็นฝ่ายปาณฑพเกิดความท้อใจที่จะต้องรบและฆ่าพันธมิตร ครูอาจารย์ของตนเอง ซึ่งอยู่ฝ่ายตรงข้าม จึงปรึกษาปรึกษาปรึกษาทุกกับภกษณะซึ่งเป็นมิตรที่อรชุนนับถือมากและกำลังทำหน้าที่เป็นสารถีให้อรชุน ภกษณะได้สั่งสอนอรชุนให้มีกำลังใจรบ คำสอนของภกษณะ คือ **ภควัทคีตา**

ภกษณะในเนื้อเรื่องนั้นมีบทบาทเป็นทั้งญาติและพันธมิตรของทั้งฝ่ายเการพและปาณฑพ จึงตกลงช่วยเหลือทั้งสองฝ่าย โดยให้ฝ่ายหนึ่งเลือกเอาระหว่างกองทัพของเขากับตัวเขาเอง ซึ่งจะไม่ยอมแตะต้องอาวุธในการรบครั้งนี้ ปรากฏว่าฝ่ายเการพเลือกเอากองทัพ ส่วนฝ่ายปาณฑพเลือกตัวภกษณะเพราะเห็นว่ามิตรย่อมมีค่าสูงกว่าไพร่พล

เนื่องจาก **ภควัทคีตา** เป็นส่วนหนึ่งของมหากาพย์ **มหาภารตะ** ฉะนั้นการศึกษาปรัชญาใน **ภควัทคีตา** จึงควรนำสถานการณ์ในเรื่องมาพิจารณาประกอบด้วยจึงจะเข้าใจชัดเจน อรชุนกำลังอยู่ในนาที่วิกฤต หมัดกำลังใจที่จะสู้รบกับผู้ที่เป็ญาติมิตรและครูอาจารย์ซึ่งเป็นที่รักของเขาแต่อยู่ฝ่ายตรงข้าม เขาไม่แน่ใจว่าควรจะทำอย่างไรดีจึงจะเป็นการกระทำที่ถูก จึงหันเข้าหามิตรคือ ภกษณะเพื่อขอคำแนะนำ

"ข้าพเจ้าคือศิษย์ของท่าน โปรดสอนข้าพเจ้าผู้ยึดท่านเป็นที่พึ่ง"⁶

ภกษณะนี้ แท้จริงก็คือพระเจ้าซึ่งมาในลักษณะมิตรของอรชุน อันเป็นลักษณะที่สำคัญของพระเจ้าแห่ง **ภควัทคีตา** คือเป็นผู้ที่มนุษย์สามารถรักและยึดเป็นที่พึ่งได้ในยามคับขัน ตามท้องเรื่อง

⁴ Heinrich Zimmer ใน Philosophies of India, New York. 1951 ได้กะไว้อย่างกว้าง ๆ ว่าเขียนลงเป็นลายลักษณ์อักษรประมาณระหว่าง 400 ปีก่อนคริสตกาล ถึง 400 ปีหลังคริสตกาล

⁵ R.C.Zaehner ใน Hinduism, New York. 1966 กล่าวว่า อาจแต่งเมื่อประมาณศตวรรษที่ 3 หรือ 4 ก่อนคริสตกาล ฉะนั้นคงแต่งเมื่อมีการเขียนมหากาพย์มหาภารตะลงเป็นลายลักษณ์อักษรนั่นเอง

⁶ดู ภควัทคีตา บทที่ 2 โศลกที่ 7

นั้นจุดมุ่งหมายที่สำคัญของกฤษณะคือชักชวนให้อรชุนเลิกท้อใจ และทำการรบด้วยความมั่นใจว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง ฉะนั้นในขั้นแรกกฤษณะจึงชี้ให้อรชุนเห็นความจริงว่า มนุษย์มีทั้งร่างกายและวิญญาณ ร่างกายเนาเปื่อยได้แต่วิญญาณนั้นเป็นอมตะ วิญญาณนี้ย่อมฆ่าไม่ตาย เมื่อร่างกายถูกฆ่า⁷ วิญญาณจะเปลี่ยนร่างใหม่ได้เช่นเดียวกับคนเปลี่ยนเสื้อผ้า⁸ ดังนั้น จึงไม่ควรโศกเศร้าถึงผู้ใดเมื่อรู้ความจริงเช่นนี้⁹ หมายความว่าอรชุนไม่ต้องกลัวว่าในการรบครั้งนี้ เขาจะทำให้ญาติมิตรและอาจารย์ล้มตาย เพราะความจริงนั้นวิญญาณของเขาเหล่านั้นมิได้ตาย

ในขั้นต่อมากฤษณะก็กล่าวถึงความสำคัญของหน้าที่ อรชุนอยู่ในวาระนักรบ จึงต้องรบตามหน้าที่ของวาระ มิฉะนั้นจะเป็นการละทิ้งหน้าที่ เสียเกียรติและเป็นบาป นักรบที่ยิ่งใหญ่อื่น ๆ ก็คงคิดว่าอรชุนไม่รบเพราะความขลาดกลัว จึงเลิกนับถืออรชุน ศัตรูก็จะว่าให้ได้อายุ ฉะนั้นอรชุนต้องตัดสินใจรบ หากตายก็จะได้ไปสวรรค์ หากชนะก็จะได้ครองโลก¹⁰ แต่กฤษณะก็ทราบดีว่าอรชุนไม่สนใจสวรรค์ ซึ่งตามท้องเรื่องเขาได้ไปเห็นแล้ว และไม่สนใจในการครองโลกเช่นกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะสุขในสวรรค์ก็ดี ความยิ่งใหญ่ในโลกก็ดี ต่างมีวันสิ้นสุดอรชุนและปราชญ์อินเดียโดยทั่วไปไม่พอใจในสิ่งที่ไม่จริงยั่งยืน ดังนั้นกฤษณะจึงต้องหาสิ่งที่น่าปรารถนายิ่งกว่าโลกและสวรรค์มาชักนำให้อรชุนยินยอมรบ สิ่งนั้นคือทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเป็นทุกข์ เนื่องจากอรชุนเป็นนักรบซึ่งถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อสังคม ทางที่กฤษณะจะแนะนำให้จึงต้องเป็นทางที่นักรบใช้ได้

ฉะนั้น ปรัชญาที่กฤษณะสอนแก่อรชุนจึงเป็นปรัชญาที่เหมาะสมสำหรับผู้มีหน้าที่ต่อสังคม คือ มนุษย์โดยทั่วไป ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มิใช่สำหรับพวกที่ออกป่า นักบวช หรือนักศึกษารวมชั้นสูงแบบคำสอนใน **อุปนิษัฏ** **ปรัชญาภควัคคีตา** เป็นปรัชญาที่เน้นถึงการกระทำว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ไม่มีใครเลยที่จะอยู่ได้แม้แต่ชั่วขณะโดยไม่กระทำอะไรเลย เพราะทุกคนย่อมถูกบังคับให้ประกอบกรรม¹¹ โดยแรงผลักดันของธรรมชาติ ผู้ที่ไม่กระทำด้วยกายแต่คิดกระทำอยู่ในใจ ถือว่าเป็นผู้ประพฤติกอง ส่วนผู้ที่ประกอบกรรมโดยสำรวมใจมิให้มุ่งหวังผลถือว่าเป็นคนดีพิเศษ¹²

⁷ ดู ภควัคคีตา บทที่ 3 โศลกที่ 20

⁸ ดู ภควัคคีตา บทที่ 2 โศลกที่ 22

⁹ ดู ภควัคคีตา บทที่ 2 โศลกที่ 25

¹⁰ ดู ภควัคคีตา บทที่ 2 โศลกที่ 31-37

¹¹ "กรรม" ในที่นี้มีความหมายตามรูปศัพท์เดิม คือหมายถึงการกระทำ ไม่เจาะจงว่าเป็นการกระทำดีหรือชั่ว

¹² ดู ภควัคคีตา บทที่ 3 โศลกที่ 5-7

ฉะนั้นการกระทำจึงดีกว่าการอยู่นิ่ง ควรประกอบกรรมประหนึ่งเป็นเครื่องสังเวยแด่พระเจ้า ไม่พะวงผูกพันกับผลเลย¹³ การกระทำสิ่งที่ควรกระทำไปเรื่อย ๆ โดยไม่หวังผลตอบแทน จะนำผู้กระทำไปสู่ความจริงสูงสุด¹⁴ ในขณะที่ **อุปนิษัฏ** สอนให้คนหยุดกระทำ เพราะเห็นว่ากรรมทุกอย่างไม่ว่าดีหรือชั่วจะพัวพันให้มนุษย์ห่างจากความหลุดพ้น **ภควัทธิศิตา** กลับสอนต่างออกไปว่า เมื่อสละความผูกพันในผลของการกระทำแล้ว ถึงแม้จะกระทำอยู่ก็เสมือนมิได้กระทำเลย¹⁵ ผู้กระทำโดยไม่ผูกพันกับการกระทำ อุทิศการกระทำแด่พระเจ้าจะไม่แปดเปื้อนด้วยบาปดูจไปบัวไม่เปียกน้ำ¹⁶

อีกเรื่องหนึ่งที่ **ภควัทธิศิตา** สอนต่างไปจาก **อุปนิษัฏ** คือ ในขณะที่ **อุปนิษัฏ** สอนให้คนมุ่งถึงความหลุดพ้นส่วนบุคคลเป็นสำคัญ **ภควัทธิศิตา** สอนว่ามนุษย์จะต้องคำนึงถึงสังคมด้วย มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องกระทำเพื่อรักษาความมั่นคงของสังคม¹⁷ มนุษย์ต้องคำนึงว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีหน้าที่ต่อสังคมซึ่งตนได้รับมอบหมาย การทำตามหน้าที่ของตนถึงจะทำได้ไม่ดีก็ยิ่งดีกว่าทำหน้าที่ของคนอื่นซึ่งทำได้ง่ายกว่า การตายในหน้าที่ของตนดีกว่าการทำหน้าที่ของคนอื่นซึ่งจะนำแต่ภัยมาสู่

18

ภควัทธิศิตา ได้รับอิทธิพลจากปรัชญา **สาขชยะ**¹⁹ ซึ่งสอนว่าทุกสิ่งที่เกิดมาประกอบด้วย "คุณ" หรือส่วนประกอบ 3 อย่างในอัตราส่วนที่ต่างกัน คุณ 3 ได้แก่ สัตตวะ หรือความดี ฤษะ หรือพลังงาน ตมะ หรือความเฉื่อย ผู้มีสัตตวะมากกว่าคุณอื่นได้แก่พราหมณ์ ผู้มีฤษะมากคือ กษัตริย์ ผู้มีตมะมากคือ ศูทร ส่วนผู้มีฤษะกับตมะมากพอ ๆ กันคือไวศยะเป็นต้น ในการกระทำต่าง ๆ คุณทั้ง 3 จะเป็น ผู้กระทำ ฉะนั้นผู้รู้ความจริงข้อนี้ก็จะมีไม่ผูกพันกับการกระทำ²⁰

¹³ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 3 โสลกที่ 9

¹⁴ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 3 โสลกที่ 19

¹⁵ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 4 โสลกที่ 20

¹⁶ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 5 โสลกที่ 10

¹⁷ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 3 โสลกที่ 20

¹⁸ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 3 โสลกที่ 35 และในบทที่ 18 อันเป็นบทสรุปโสลกที่ 47 ก็เน้นเรื่องหน้าที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

¹⁹ ปรัชญาสาขชยะถือเป็น 1 ใน 6 ทรรศนะของปรัชญาฮินดู ถือกันว่ากบิล ในศตวรรษที่ 7 ก่อนคริสตกาลเป็นผู้ให้กำเนิด

²⁰ ดู ภควัทธิศิตา บทที่ 3 โสลกที่ 28

ภควัทคีตา อาจแบ่งเนื้อหาออกได้กว้าง ๆ เป็น 3 ตอนคือ บทที่ 1-6 กล่าวถึงทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด บทที่ 7-11 กล่าวถึงลักษณะและการปรากฏองค์ของพระเจ้า บทที่ 12-18 สอนหลักใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในลัทธิฮินดู คือสอนถึงพระเจ้าที่มีความรักต่อมวลมนุษย์ที่ประพฤติชอบและจงรักภักดีต่อพระเจ้า นอกจากนี้ก็กล่าวทบทวนและสรุปสิ่งที่ได้สอนมาแล้ว

ในเรื่องทางไปสู่ความหลุดพ้นนั้น **ภควัทคีตา** ได้กล่าวไว้หลายทาง คือทางแห่งความรู้ (สาขชยโยค)²¹ ทางแห่งกระทำ (กรรมโยค) ทางแห่งญาณ (ชญานกรรมสันยาสโยค) ทางแห่งการสละกรรม (กรรมสันยาสโยค) และทางแห่งโยคี (ธยานโยค) ในบรรดาทางทั้งหลายนี้ ทางแห่งการกระทำถือว่าดีที่สุดดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนทางแห่งความรู้นั้นหมายถึงรู้ในความจริงเกี่ยวกับวิญญาณซึ่งไม่ตายไปกับร่าง รู้จักลักษณะต่าง ๆ ของปราชญ์ เช่น ปราชญ์รู้จักชมอินทรียี่ไว้ได้อ่านาจทางแห่งญาณ คือรู้ว่าพระเจ้าเป็นผู้ไม่เกิดไม่ตาย เป็นเจ้าแห่งสัตว์โลกทั้งปวง เมื่อใดธรรมเสื่อมและอธรรมเจริญ พระเจ้าจะอวตารลงมาเพื่อปกป้องสาธุชน ปราบทุรชน และสถาปนารธรรมในแต่ละยุค ผู้ใดรู้จักการอวตารและผลงานของพระเจ้า ผู้นั้นจะไม่เกิดอีก เมื่อตายแล้วก็จะไปถึงพระเจ้า²² แม้ผู้ที่มีบาปมากที่สุดก็จะข้าม ห้วงมหาสมุทรแห่งความชั่วไปได้ด้วยเรือแห่งญาณ²³ ผู้ที่ไม่รู้จักพระเจ้า ปราศจากศรัทธา มีแต่ความสงสัย ก็จะประสบความหายนะเพราะวิญญาณที่มีแต่ความสงสัย จะไม่พบความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า²⁴

ทางแห่งการสละกรรมนั้น ใช้ควบคู่กันไปกับทางแห่งการกระทำ การสละกรรมหมายถึงการเป็นสันनยาสี คือไม่มีความยินดีในร้าย ไม่หวังผลใด ๆ มีจิตบริสุทธิ์ ชนะตนเองและอินทรียี่ได้แล้ว ฉะนั้นเมื่อประกอบกรรมใดก็สละความประสงค์ผลได้ ส่วนทางแห่งโยคีเป็นเสมือนการสอนหลักสมาธิหรือการเข้าฌาน โยคีซึ่งควบคุมจิตได้ เมื่อประกอบตนไว้เช่นนี้เสมอแล้ว จะบรรลุถึงศานติ คือนิพพานอันประเสริฐซึ่งอยู่ในพระเจ้า²⁵

²¹ ต่างกับปรัชญาสาขชยะของกบิล เพราะตรงนี้หมายถึงปรัชญาสาขชยะที่มีในอุปนิษัท

²² ดู ภควัทคีตา บทที่ 4 โศลกที่ 9

²³ ดู ภควัทคีตา บทที่ 4 โศลกที่ 36

²⁴ ดู ภควัทคีตา บทที่ 4 โศลกที่ 40

²⁵ ดู ภควัทคีตา บทที่ 6 โศลกที่ 15

ส่วนเรื่องลักษณะและการปรากฏองค์ของพระเจ้านั้น ถือว่าเป็นความรู้ขั้นสูงสุดซึ่งเปิดเผยให้แก่ผู้ที่พระเจ้าโปรดปรานเป็นพิเศษ พระเจ้าเป็นที่มาของทุกสิ่งในโลกและจักรวาล เป็นทั้งผู้ให้กำเนิดและผู้ทำลายไม่มีอะไรที่ใหญ่ยิ่งไปกว่าพระเจ้า พระเจ้าสถิตย์อยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น เป็นแสงสว่างในดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นความร้อนในไฟ เป็นปัญญาของนักปราชญ์เป็นเดชของผู้มีเดชานุภาพ ภาวะที่เกิดจากสัตว์วะ ฤษะและตมะ ล้วนมาจากพระเจ้าทั้งสิ้น พระเจ้ามิได้อยู่ใน คุณทั้ง 3 นี้ แต่คุณทั้งสามอยู่ในพระเจ้า²⁶ อำนาจหรือมายาของพระเจ้าประกอบด้วยคุณทั้งสาม ยากที่ใครจะเข้าใจได้ ผู้ที่ยึดพระเจ้าเป็นที่พึ่งจึงจะข้ามพ้นมายานี้ได้ คำว่ามายาใน **ภควัทคีตา** หมายถึงอำนาจของพระเจ้าหรือสิ่งที่เกิดด้วยอำนาจของพระเจ้า หาใช่แปลว่าภาพลวงตาดังในปรัชญาอภิปรัชญาของเวทานตะของคังกระไม่²⁷ คังกระเปรียบมายาเหมือนการหลงว่าเชือกในความมืดเป็นงู คือเป็นมายาหรือภาพลวงตาในกรณีนี้ ส่วนมายาใน **ภควัทคีตา** เป็นที่สิ่งที่ยังพระเจ้าไว้มิให้มนุษย์แลเห็น และรู้แจ้งว่าพระเจ้าเป็น ผู้ไม่เกิดและไม่เปลี่ยนแปลง²⁸

พระเจ้าเป็นผู้บันดาลให้โลกดำเนินไปตามความประสงค์ของพระองค์ พรหมณ์ซึ่งบูชาพระเจ้าด้วยยัญพิธีเพื่อให้ได้ไปสวรรค์ ก็จะได้ไปสู่สวรรค์ของพระอินทร์ แต่หลังจากสู่สวรรค์จนหมดบุญแล้วก็จะกลับมาเกิดใหม่ ส่วนผู้ที่บูชาพระเจ้าโดยไม่คิดมุ่งหวังสิ่งใด พระเจ้าจะประทานสิ่งที่ยังไม่ได้และจะรักษาสิ่งที่ได้มาแล้ว แม้ผู้ที่บูชาเทพอื่นด้วยใจศรัทธา ยัญพิธีที่เขากระทำก็จะไปสู่พระเจ้าถึงแม้จะเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะพระเจ้าเป็นผู้บริโภคนิยัตยัญพิธีและเป็นเจ้าแห่งยัญพิธีอย่างไรก็ดีผู้ที่ไม่รู้จักพระเจ้าที่แท้จริงก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป²⁹

เมื่ออรชุนขอรูปร่างที่แท้จริงของพระเจ้า กฤษณะต้องให้ตาทิพย์แก่อรชุน เพราะตามนุษย์ธรรมดาไม่อาจเห็นร่างแท้จริงของพระเจ้าได้ ในร่างของพระเจ้านั้นอรชุนได้เห็นจักรวาลทั้งหมด เห็นความใหญ่กว้างที่ไม่มีที่สิ้นสุดของพระเจ้า พระเจ้าคือบุรุษอมตะที่พรรณนาในบุรุษสุกตะใน **ฤคเวทสังหิตา**³⁰ ซึ่งเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียวที่ปรากฏใน **ฤคเวท** เมื่ออรชุนแล

²⁶ ดู ภควัทคีตา บทที่ 7 โศลกที่ 12

²⁷ เวทานตะ เป็น 1 ใน 6 ทรรศนะของปรัชญาฮินดู ซึ่งได้แก่ นยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ มีมางสา และเวทานตะ

²⁸ ดู ภควัทคีตา บทที่ 7 โศลกที่ 25

²⁹ ดู ภควัทคีตา บทที่ 9 โศลกที่ 20-24

³⁰ ดู ภควัทคีตา บทที่ 11 โศลกที่ 18-19

เห็นบรรดานักรบแห่งทุ่งกุฎเกษตรกำลังพากันกรูเข้าไปในปากอ้นนำสฟิงก์ลัวของพระเจ้า ก็ถามถึงความมุ่งหมายของพระเจ้า กฤษณะจึงอธิบายว่าพระเจ้าคือกาลเวลา ซึ่งกำลังทำลายโลก ถึงแม้อรชุนจะไม่รบ พวกนักรบที่อยู่ฝ่ายตรงข้ามก็คงถูกทำลายอยู่นั่นเอง ฉะนั้นขอให้อรชุนลุกขึ้นรับเกียรติในการมีชัยต่อศัตรูและเสวยราชสมบัติอันมั่งคั่ง พวกศัตรูถูกสังหารโดยพระเจ้า อรชุนเป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้น³¹ ฉะนั้นในการปรากฏองค์ของพระเจ้าอรชุนจึงทราบถึงบทบาทของมนุษย์ว่าเป็นเครื่องมือของพระเจ้า เพราะทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามความประสงค์ของพระเจ้า ถึงมนุษย์จะทำตามหน้าที่หรือหลีกเลี่ยง ก็เกิดผลเท่ากันในโลก แต่การทำตามหน้าที่ย่อมมีผลดีแก่มนุษย์ และเป็นการแสดงถึงศรัทธาที่มนุษย์มีต่อพระเจ้า

หลังจากตระหนักในความประเสริฐสุดของพระเจ้า อรชุนก็น้อมกายเคารพและกล่าวขอให้พระเจ้าอภัยแก่เขาดังเช่นบิดาอภัยต่อบุตร มิตรอภัยต่อมิตรและคู่รักอภัยต่อคู่รัก³² อรชุนมีความกลัวร่างอันแท้จริงของพระเจ้ามากจึงขอให้พระเจ้ายกเลิกร่างเป็นวิษณุ 4 กร นี่เป็นการอธิบายว่า เหตุใดพระเจ้าจึงมิได้ปรากฏร่างที่แท้จริงแก่มนุษย์ เพราะจะทำให้มนุษย์กลัวจนทำอะไรไม่ถูก มนุษย์รักร่างพระเจ้าแบบมี 4 กรมากกว่า ร่างที่แท้จริงนั้นพระเจ้ายมิได้ให้ใครเห็นยกเว้นอรชุน แม้ผู้รู้พระเวท ผู้บำเพ็ญตบะ ผู้ทำยัญพิธี ก็ไม่อาจเห็นได้ผู้ที่มีความภักดีอย่างแน่วแน่ในพระเจ้าเท่านั้นจึงอาจเห็นและเข้าถึงได้³³ หลักคำสอนเรื่องพระเจ้านี้ ถือว่าเป็นรากฐาน หรือจุดเริ่มต้น ของลัทธิภักดีซึ่งเจริญมาก ราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 เป็นต้นไป การเปรียบเทียบพระเจ้ายกับพ่อ เพื่อน และคู่รัก แสดงถึงความเชื่อว่าพระเจ้ายเป็นผู้ที่รักและใกล้ชิดกับมนุษย์ และมนุษย์ก็รักและใกล้ชิดกับพระเจ้ายประหนึ่งลูกเพื่อน และคู่รัก

ลักษณะเช่นนี้ของพระเจ้ายไม่ปรากฏใน **อุปนิษัต** ซึ่งมีจุดหมายสำคัญคือ สอนให้มนุษย์เข้าสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมอันเป็นอมตะ ส่วน **ภควัทคีตา** สอนว่า ผู้ที่ฝึกใฝ่ในพรหม ถึงความหลุดพ้นได้ยากกว่าผู้ฝึกใฝ่ในพระเจ้าย เพราะมนุษย์ที่มีร่างนั้นย่อมเข้าใจพรหมที่ไม่มีรูปร่างได้ยากกว่าเข้าใจพระเจ้าย³⁴ ฉะนั้นทางแห่งความภักดีต่อพระเจ้ายจึงเป็นทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นได้ง่ายกว่า ผู้ที่อุทิศการกระทำทั้งปวงให้แก่พระเจ้าย คิดถึงพระเจ้าย บูชาพระเจ้าย โดยสมาธิแน่วแน่ด้วยความภักดีที่ไม่เปลี่ยนแปลง ทำจิตให้ตั้งอยู่ในพระเจ้าย พระเจ้ายจะหลุดขึ้นจากสมุทรแห่งการเวียนว่าย

³¹ ดู ภควัทคีตา บทที่ 11 ไสลกที่ 32-33

³² ดู ภควัทคีตา บทที่ 11 ไสลกที่ 44

³³ ดู ภควัทคีตา บทที่ 11 ไสลกที่ 53-54

³⁴ ดู ภควัทคีตา บทที่ 12 ไสลกที่ 5

ตายเกิดทันที³⁵ พระเจ้ารักผู้ที่รักดีต่อพระเจ้า และถือพระเจ้าเป็นจุดหมาย สูงสุด **ภควัตคิตา** กล่าวไว้ว่า พระเจ้าคือที่ตั้งของพรหม ความเป็นอมตะและความไม่เสื่อมสูญธรรมอันยั่งยืนและความสุข สูงสุด³⁶ ฉะนั้นพระเจ้าจึงสูงกว่าพรหม ไม่มีอะไรสูงสุดหรือใหญ่ยิ่งเกินกว่าพระเจ้า เมื่ออรชุนได้ฟัง คำสอน ของกฤษณะจบลงก็สิ้นความหลงและได้สติ มีจิตมั่นคงไม่สงสัยลังเลอีกต่อไป และตัดสิ้นใจ ทำตามบัญชาของพระเจ้าคือรบกับศัตรู³⁷

คุณค่าสำคัญของ **ภควัตคิตา** คือ ทำให้มนุษย์คลายความสับสน เกิดความแน่ใจและมั่นใจใน ตนเอง อรชุนซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของมนุษย์ในภาวะคับขันหันเข้าหามิตรที่แท้จริงที่สุดคือ พระ เจ้า และได้รับความสว่างพร้อมทั้งกำลังใจในเวลาเดียวกัน เพราะคำสอนใน **ภควัตคิตา** นั้นได้ พยายามนำหลักความเชื่อที่มีอยู่แล้วมาผสมผสานให้กลมกลืนกัน เช่น ความเชื่อในการประกอบบุญ พิธีของสมัยพระเวทตอนต้น ความเชื่อว่าวิญญาณคือพรหมของสมัยพระเวทตอนต้น ความเชื่อว่า วิญญาณคือพรหมของสมัยพระเวทตอนปลาย (อุปนิษัท) การทำหน้าที่ของแต่ละวรรณะใน **ธรรมศาสตร์**³⁸ การบูชากฤษณะซึ่งเดิมเป็นเพียงเทพประจำเผ่า แต่มาถือว่าเป็นภาคอวตารภาค หนึ่งของพระเจ้า ตลอดจนการบูชาเทพต่าง ๆ ฤๅตี และบรรพบุรุษซึ่งเป็นการเชื่อขั้นปฐมฐานของ มนุษย์ **ภควัตคิตา** มิได้ห้ามเชื่อในสิ่งอื่นใดนอกจากพระเจ้า เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่าผู้ที่บูชาเทพต่าง ๆ ก็จะไปสู่เทพที่ตนบูชา ผู้บูชาบรรพบุรุษ ผู้บูชาฤๅตีย่อมไปสู่ฤๅตี ส่วนผู้บูชาพระเจ้าย่อมไปสู่พระ เจ้า³⁹ ฉะนั้นผู้ที่มีความเชื่อแบบใดอยู่เก่า เมื่อฟัง **ภควัตคิตา** จนเกิดความศรัทธาในพระเจ้าแล้ว ก็ ไม่ต้องเสียใจว่าเคยเชื่อผิด ๆ และไม่จำเป็นต้องละทิ้งความเชื่อนั้นทันทีหรือละทิ้งขนบธรรมเนียมที่เคย ยึดถือปฏิบัติ ลัทธิฮินดูโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักคำสอนดังที่ปรากฏใน **ภควัตคิตา** เชื่อว่ามีหลายทางที่ จะนำไปสู่ความหลุดพ้น เพียงแต่ **ภควัตคิตา** ยกย่องว่าทางแห่งความรักดีดีที่สุด

³⁵ ดู **ภควัตคิตา** บทที่ 12 ไสลกที่ 6-7

³⁶ ดู **ภควัตคิตา** บทที่ 14 ไสลกที่ 27

³⁷ ดู **ภควัตคิตา** บทที่ 18 ไสลกที่ 73

³⁸ ธรรมศาสตร์ คือตำรากฎหมายต่าง ๆ ซึ่งเรียกตามชื่อผู้รวบรวม ที่สำคัญมากคือ มานว ธรรมศาสตร์ ธรรมศาสตร์เป็นตำราศักดิ์สิทธิ์ในลัทธิฮินดู ถือเป็นตำราประเภทสมฤติ (SMRTI) คือที่ จดจำกันต่อ ๆ มาจึงถือว่าศักดิ์สิทธิ์น้อยกว่าตำราประเภทศรุติ ซึ่งได้ฟังมาจากพระเจ้าโดยตรง อัน ได้แก่พระเวททั้ง 4

³⁹ ดู **ภควัตคิตา** บทที่ 9 ไสลกที่ 25

ถึงแม้ **ภควัทคีตา** จะเน้นเรื่องทางไปสู่พระเจ้าด้วยการภักดี แต่ก็สอนด้วยว่าความดีเป็นสิ่งสำคัญและเป็นบันไดที่จะนำไปสู่พระเจ้า และในขณะที่เดียวกันความชั่วก็เป็นอุปสรรคต่อความหลุดพ้น ผู้ชั่วร้ายจะต้องเวียนว่ายตายเกิดไปเรื่อย ๆ ดังปรากฏในบทที่ 16 ซึ่งกล่าวถึงลักษณะของมนุษย์ที่เกิดในเทพนิกายและที่เกิดในอสูรนิกาย หรืออีกนัยหนึ่งลักษณะของคนดีและชั่วนั่นเอง ฉะนั้นจึงไม่ขัดกับหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ยิ่งกว่านั้น **ภควัทคีตา** ยังเคยกล่าวถึงนิพพาน⁴⁰ ซึ่งในที่นี้หมายถึงสภาพที่ประเสริฐ ซึ่งอยู่ในพระเจ้าซึ่งเป็นภาวะที่พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเช่นเดียวกับความหมายของนิพพานในพุทธศาสนา

ได้มีผู้ให้ทรรศนะอธิบายคัมภีร์ **ภควัทคีตา** นี้ไว้มากมายหลายท่าน แต่ละท่านก็อธิบายแตกต่างกันไป ทั้งนี้เนื่องมาจากลักษณะโดยเฉพาะของลัทธิฮินดูซึ่งให้คำสอนไว้ในรูปที่ไม่ชัดเจน แจ่มแจ้ง แต่ต้องการการตีความหมายและการให้คำอธิบายอีกต่อหนึ่ง การตีความหมายก็ขึ้นอยู่กับทรรศนะของผู้ตีความหมายและความต้องการของสมัย จึงทำให้ลัทธิฮินดูไม่ล้ำสมัย สามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ได้ จึงยังเป็นลัทธิที่ยืนนานแพร่หลายอยู่แม้ในปัจจุบัน

อรรถาธิบาย **ภควัทคีตา** ที่เก่าที่สุดที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันได้แก่ฉบับของ คังกระ(Shankara) ในคริสต์ศตวรรษที่ 9 คังกระเชื่อว่าโลกที่เราเห็นกันอยู่นี้มิใช่ความจริง แต่ดูเหมือนเป็นจริงสำหรับผู้มีอภิยาคือความไม่รู้ในพรหมหรือความจริงสูงสุด การกระทำมีความสำคัญและจำเป็นเพราะใช้เป็นเครื่องทำจิตให้บริสุทธิ์ แต่เมื่อมนุษย์เข้าถึงวิทยาหรือความรู้ในพรหมแล้ว การกระทำก็หมดความสำคัญ ผู้ที่ยังมีอภิยาและกาม (ความปรารถนา) จึงประกอบอภิยาพิธี ส่วนผู้ที่ต้องการความหลุดพ้น ก็ไม่ต้องประกอบ **ภควัทคีตา** ได้เป็นพื้นฐานของปรัชญา **อทไวตเวทานตะ** ของ คังกระ ซึ่งสอนว่าโลกดังที่เรารู้จักกันนี้เป็นมายาซึ่งผู้มีอภิยาเห็นเป็นจริง เมื่อใดมนุษย์กำจัดอภิยาได้ มนุษย์ก็จะเห็นความจริงสูงสุดคือเข้าถึงพรหม ส่วนขณะที่ยังมีอภิยามนุษย์จะต้องยึดมั่นในพระเจ้า ซึ่งคือสคุณพรหม (อ่านว่า สะ-คุ-นะ-พรหม) หมายถึงพรหมอันมีลักษณะที่มนุษย์เข้าใจได้ ต่างกับนิรคุณพรหม (อ่านว่า นิ-ระ-คุ-นะ-พรหม) ซึ่งสูงกว่า และไม่อาจอธิบายได้ ความเห็นของคังกระจึงต่างไปจาก**ภควัทคีตา** คือถือว่าพรหมสูงกว่าพระเจ้า ส่วนภควัทคีตาถือว่าพระเจ้าสูงกว่าพรหม เพราะเมื่อถึงพรหมแล้วจึงถึง พระเจ้าในขั้นต่อมา⁴¹

⁴⁰ ดู **ภควัทคีตา** บทที่ 6 โศลกที่ 15

⁴¹ ดู **ภควัทคีตา** บทที่ 18 โศลกที่ 54

รามานูจ (Ramanuja) ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 เป็นอีกผู้หนึ่งที่ให้อรรถาธิบาย **ภควัตคิตา** ที่สำคัญรามานูจไม่เห็นด้วยกับ คังกระในเรื่องความไม่เป็นจริงของโลก โลกและพระเจ้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่นเดียวกับร่างที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับวิญญาณ ฉะนั้นโลกจึงเป็นจริง โลกคือ ร่างของพระเจ้าซึ่งพระเจ้าสร้างขึ้นจากพระองค์เอง โลกขึ้นอยู่กับพระเจ้าเช่นเดียวกับร่างกายขึ้นอยู่กับวิญญาณ พระเจ้ากับวิญญาณเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมิใช่เพราะทั้งสองเหมือนกัน แต่เพราะพระเจ้าอยู่ในวิญญาณ รามานูจแปลความหมายของ "ตต ตวม อสิ"⁴² ใน **ฉานโทคยะ อุปนิษัต** ว่าพระเจ้าคือวิญญาณ ในทำนองเดียวกับที่วิญญาณของเราคือร่างของเรา พระเจ้าเป็นผู้ค้ำจุนและควบคุมวิญญาณในทำนองเดียวกับ วิญญาณเป็นหลักค้ำจุนและควบคุมร่างของเรา ฉะนั้นรามานูจได้อธิบายหลักคำสอนใน **ภควัตคิตา** ว่าพระเจ้าอยู่ในวิญญาณของมนุษย์ แต่มนุษย์ไม่ทราบความจริงข้อนี้จนกว่าจะมีวิทยา จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการรับใช้พระเจ้าอย่างสุดกายสุดใจ ผู้ที่พระเจ้าโปรดปรานเท่านั้นจึงเกิดศรัทธาที่แท้จริงต่อ พระเจ้า รามานูจเห็นว่า **ภควัตคิตา** สอนถึงทางแห่งความรู้ทางแห่งการกระทำ และทางแห่งความภักดี แต่เน้นทางแห่งความภักดีว่าดีที่สุด เขาเน้นความทุกข์ทรมานของผู้มีบาป ความรักอย่างลึกซึ้งที่มนุษย์มีต่อพระเจ้า ความศรัทธา และความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในความรักของพระเจ้าที่ชนะทุกสิ่งทุกอย่าง และประสบการณ์ของผู้ที่รู้สึกว่าเป็นผู้ที่พระเจ้าโปรดปราน รามานูจเชื่อวิษณุ คือพระเจ้าสูงสุดที่แท้จริงเพียงองค์เดียว ความหลุดพ้นคือการได้รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าในไวถุณฐ์หมายถึงการผ่านพ้นจากกาลเวลาและจากที่อื่นมีขอบเขต ปรัชญาของรามานูจเรียกว่า **วิศิษฏาถ ไวตเวทานตะ**⁴³ เป็นปรัชญาที่เน้นความรัก ที่พระเจ้ามี่ต่อมนุษย์และที่มนุษย์มีต่อพระเจ้าว่าเป็นสิ่งประเสริฐสุด

ส่วนมธวะ (Madhva) ในคริสต์ศตวรรษที่ 13 ก็ได้เขียนอรรถาธิบาย **ภควัตคิตา** เช่นกัน เขามีความเห็นที่พระเจ้ากับวิญญาณนั้นแตกต่างกัน ทั้งนี้เนื่องจากเขาตีความหมาย "ตต ตวม อสิ" ว่ามนุษย์ต้องเลิกคิดเรื่องฉันและท่าน และต้องคิดว่าทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับพระเจ้า เขาเห็นว่า **ภควัตคิตา** เน้นทางแห่งความภักดี มนุษย์ต้องตั้งแน่วแน้อยู่ที่พระเจ้าหรือวิษณุหรือพรหมแล้วจะประสบความหลุดพ้น เพราะมธวะเห็นว่าวิญญาณแตกต่างจากพรหม ปรัชญาของเขาจึงเรียกว่า

⁴² แปลตรงตัวว่า "นั่นคือเจ้า" ซึ่งหมายความว่า พรหม คือ วิญญาณ (อาตมัน) หรือวิญญาณเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหม

⁴³ วิศิษฏะ+อถไวตตะ+เวทานตะ คือปรัชญาเวทานตะที่เน้นความเป็นหนึ่งไม่มีสอง (อถไวตตะ) แบบประเสริฐ (วิศิษฏะ)

ทไวดเวทานตะ⁴⁴ คือต่างไปจากเวทานตะของทั้งคังกระและรามานูชะ ซึ่งเห็นว่าวิญญานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมหรือ พระเจ้า มธวะแยกวิญญานออกเป็น 3 ประเภทคือ ประเภทที่ 1 ได้แก่วิญญานที่ได้รับเลือกเพื่อความหลุดพ้นและเป็นที่รักของพระเจ้า ประเภทที่ 2 ได้แก่วิญญานส่วนใหญ่ที่ยังเวียนว่ายตายเกิดประเภท ที่ 3 ได้แก่วิญญานที่ต่ำช้าซึ่งจะได้รับการลงโทษในนรกชั่วนิรันดร์

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 20 นี้ ก็มีผู้เขียนอธิบาย **ภควัทคีตา** หลายท่าน ที่เด่นมากคือ มหาตมะคานธี **ภควัทคีตา** ในความเห็นของคานธีนั้นเป็นการแสดงการต่อสู้ซึ่งมีอยู่เสมอในใจมนุษย์หาใช่การรบกันในสนามรบไม่ ฝ่ายเคารพเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจฝ่ายต่ำ ส่วนปาณทพเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจฝ่ายสูงในตัวมนุษย์ กฤษณะคือพระเจ้าผู้สิงสถิตย์อยู่ในตัวมนุษย์ที่มีใจบริสุทธิ์คอยกระซิบบอกให้กำลังใจแก่อำนาจฝ่ายสูง การที่คีตาสอนถึงลักษณะของผู้ที่มีความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์แทนที่จะสอนถึงกฎและหลักการทำสงคราม แสดงให้เห็นว่าคีตามิได้สอนถึงความสำคัญของสงคราม กฤษณะในคีตาเป็นสัญลักษณ์ของความสมบูรณ์แบบและความรู้ที่ถูกต้อง ส่วนทฤษฏีอวตารในคิตานั้น คานธีตีความหมายว่ามนุษย์ทุกคนมีความดีของพระเจ้าแฝงอยู่มากบ้างน้อยบ้าง ผู้ที่ประพฤติถูกต้องของคลองธรรมมากที่สุดคือผู้รับความดีของพระเจ้าไว้ในตัวมากที่สุด ฉะนั้นกฤษณะจึงได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้าอวตาร และความเชื่อในเรื่องอวตารนี้ พิสูจน์ให้เห็นถึงความใฝ่สูงภักดีของมนุษย์ คือมนุษย์จะไม่มีวันพอใจจนกระทั่งเขาทำตัวให้ดีคล้ายพระเจ้าได้ ความพยายามที่จะเข้าถึงความดีสูงสุดนี้เรียกว่า การใช้พลังที่ดิงามที่มีอยู่ในตนเองให้เต็มที่ (Self-realization) และนี่เองคือหัวข้อคำสอนใน **ภควัทคีตา** และในคัมภีร์อื่น ๆ จุดมุ่งหมายของ **ภควัทคีตา** คือแสดงถึงทางที่ดีที่สุดจะนำไปสู่การใช้พลังที่ดิงามที่มีอยู่ในตนเองให้เต็มที่ ทางที่ดีที่สุดนั้นคือการสละผลของกระทำซึ่งจะทำได้ก็ต่อเมื่อมีความรู้ที่ถูกต้องและมนุษย์จะมีความรู้ที่ถูกต้องได้ก็ด้วยความภักดีต่อพระเจ้า ฉะนั้น **ภควัทคีตา** จึงเน้นความภักดีซึ่งมิใช่เป็นเพียงการกล่าวสรรเสริญพระเจ้า ผู้ที่ภักดีคือผู้ที่ไม่ฉิวฉวยวิชา ผู้ใด มีความเมตตากรุณา ปราศจากความหลงตนไม่คิดถึงตนเอง ไม่อ่อนไหวเมื่อประสบความร้อนเย็น ความสุขและความทุกข์ มีแต่ความไม่หวั่นไหว ความสันโดษ มีความตั้งใจแน่วแน่ อุทิศใจและวิญญานต่อพระเจ้าไม่ข่มขู่ใครและไม่กลัวใคร ปราศจากความลุ่มหลงในความสุข ปราศจากความเศร้าเสียใจและความกลัว มีความบริสุทธิ์ กระทำางานด้วยความแคล่วคล่องแต่ไม่หมกมุ่นในผล ฯลฯ คานธีถูกผู้อ้างตนว่าเป็นผู้ภักดี แต่ไม่ยอมกระทำอะไรเลยเพราะกลัวการนับ

⁴⁴ ทไวดะ+เวทานตะ คือปรัชญาเวทานตะที่ยอมรับความเป็นสอง (ทไวดะ) คือ พระเจ้าหนึ่งและวิญญานหนึ่ง รวมเป็นสอง

ลูกบิดจะหยุดชะงัก⁴⁵ จะหยุดนับก็เพื่อรับประทานและดื่มเท่านั้น ไม่ยอมหยุดเพื่อดำข้าวหรือพยายามคนเจ็บ

ความรู้และความภักดีนั้น ตามความเห็นของคานธีมีไ้ทางนำไปสู่ความหลุดพ้น แต่เป็นความหลุดพ้น หมายความว่าทางกับจุดมุ่งหมายคือสิ่งเดียวกันหรือเกือบจะเป็นสิ่งเดียวกัน ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเท่านั้นไม่พอเพียงสำหรับนำไปสู่ความหลุดพ้น มนุษย์ต้องทำงานตามหน้าที่ของตนและสละผลของงาน คือไม่ปรารถนาผลตอบแทน แต่มิได้หมายความว่าไม่สนใจว่าผลของการกระทำจะออกมาเป็นอย่างไร ในการกระทำทุกอย่างเราต้องทราบว่าจะออกมาในรูปแบบใด หรือควรออกมาในรูปแบบใด เพียงแต่ไม่หมกมุ่นกังวลในผลจนกระทำไม่ได้ดี การสละผลนี้เป็นการพิสูจน์ความภักดีที่มนุษย์มีต่อพระเจ้า ผู้กระทำโดยสละผลมิได้หมายความว่าไม่ได้รับผลตอบแทน ที่จริงแล้วผู้สละผลมักได้รับผลเกินคาด เพราะผู้ที่กระทำโดยไม่มุ่งหวังผลย่อมจะกระทำได้ดีกว่าผู้ที่กังวลและใจร้อนที่จะให้ได้ผลเร็ว ๆ **ภควัตคิตา** มิได้ขีดเส้นคั่นระหว่างความหลุดพ้นกับการประกอบกิจทางโลก คานธีรู้สึกว่าคุณต้องการสอนให้มนุษย์ประจักษ์ว่า ศาสนาคือหลักที่ใช้ประจำวันได้ สิ่งใดที่ใช้เป็นหลักการกระทำทุกวันไม่ได้สิ่งนั้นก็มิใช่ศาสนา และไม่ควรปฏิบัติ เช่น การฆาตกรรม การมูสา และการประพฤติเสเพล ฉะนั้นคานธีจึงสรุปว่า หลักคำสอนที่สำคัญของ **ภควัตคิตา** คือให้ยึดหลักความจริงและหลักอหิงสา ซึ่งผู้สละผลของการกระทำแล้วจึงจะยึดได้ ผู้ที่กล่าวเท็จก็ดีหรือทำร้ายผู้ใดก็ดี จะทำไปเพราะหวังผลทั้งสิ้น ฉะนั้นหากไม่มีการหวังผลก็就不用มีการหลอกลวงหรือทำร้ายใคร แต่คานธีก็ยอมรับว่า **ภควัตคิตา** มิได้เขียนขึ้นเพื่อสอนหลักอหิงสา เพราะเป็นหลัก ที่รู้กันและยึดถือกันอยู่แล้วในสมัยนั้นจึงไม่ต้องนำมาสอน หลักสำคัญของ **ภควัตคิตา** คือการสละผลของการกระทำ ซึ่งเริ่มสอนตั้งแต่บทที่ 2

ส่วนปัญหาที่ว่าทำไม **ภควัตคิตา** จึงนำเอาสงครามมาเป็นตัวอย่าง ทั้ง ๆ ที่คนสมัยคิตา ยึดมั่นในหลักอหิงสา คานธีกล่าวแล้วว่าสงครามในสายตาของคนสมัยนั้นอาจไม่ขัดต่อหลักอหิงสา ความหมายของคำอาจต่างกันไปหรือยืดหยุ่นได้ เช่น คำว่า สันนิยาสะในคิตา มิได้หมายถึงผู้หยุดกระทำ แต่หมายถึงผู้ที่กระทำแต่เหมือนมิได้กระทำ (เพราะสละผล) ฉะนั้นคานธีจึงเอาอย่างผู้แต่งคิตา โดยอธิบายว่า การสละผลของการกระทำจะทำได้ก็ต่อเมื่อมืออหิงสา คิตาเป็นคัมภีร์ซึ่งยิ่งศึกษาลึกซึ้งมากเท่าไร ก็จะได้ความหมายเพิ่มขึ้นเท่านั้น ผู้ศึกษามีสิทธิที่จะตีความหมายได้ตามต้องการเพื่อให้เขาดำเนินชีวิตตามคำสอนที่สำคัญของ **ภควัตคิตา** คือการสละผลของการกระทำ

⁴⁵ ลัทธิภักดี เช่นที่นับถือกันในอินเดียมักมีการแสดงความภักดีโดยสวดนับลูกบิดตลอดเวลา

ท้ายที่สุด คานธีก็เน้นว่าความภักดีต่อพระเจ้าเป็นหลักสำคัญที่จะทำให้มนุษย์เข้าใจ **ภควัตคิตา** ฉะนั้นกษณะจึงบอกแก่อรชุนว่าอย่าสอนแก่ผู้ไม่มีการบำเพ็ญตบะ ไม่ภักดี ไม่ต้องการฟัง และปฏิบัติพระเจ้า (เพราะเชื่อว่าคงไม่เข้าใจ) ส่วนผู้ที่สอน **ภควัตคิตา** ให้แก่ผู้ภักดีต่อพระเจ้าด้วยความศรัทธาอย่างสูงสุด จะเข้าถึงพระเจ้าอย่างไม่ต้องสงสัย⁴⁶ ผู้ที่ฟังด้วยความศรัทธาปราศจากความตั้งใจจะเยาะเย้ย จะหลุดพ้นและไปสู่สุภโลกแห่งผู้บำเพ็ญบุญเมื่อตายไปแล้ว⁴⁷

สรุปแล้ว **ภควัตคิตา** ยังเป็นคัมภีร์ที่ทันสมัยอยู่เสมอแม้ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 มหาตมะคานธีได้ยอมรับว่าได้แรงดลใจจากคิตา และได้ตีความหมายให้คนอื่นได้ตลอดจนเพื่อนร่วมโลกได้เข้าใจลึกซึ้งในคัมภีร์อมตะนี้ ในแง่ของวิชาปรัชญา คัมภีร์นี้ดูออกจะสับสน มีใจความบางตอนค้านกัน เช่นในบางแห่งกล่าวว่าธรรมชาติหรือสันดานของมนุษย์ควบคุมการกระทำของมนุษย์⁴⁸ แต่ในบางแห่งกล่าวว่ามนุษย์เป็นเครื่องมือของพระเจ้า⁴⁹ หลักปรัชญาที่ใช้เป็นพื้นฐานใน **ภควัตคิตา** ก็เช่นกัน เราไม่แน่ใจว่าเป็นหลักปรัชญาสาขายะ หรือเวทานตะ เพราะมีทั้งสองอย่างปะปนกัน ฉะนั้น หากเราต้องการจะเข้าใจ **ภควัตคิตา** เราคงต้องทำความเข้าใจด้วยจิตมากกว่าสมอง และถือความศรัทธาเป็นที่ตั้ง ก่อนอื่นเราต้องเลิกหวังผลตอบแทนจากการกระทำ เช่นหวังในสวรรค์ อีกอย่างหนึ่งเราจะต้องเชื่อว่าพระเจ้านั้นจริง หากไม่แล้วเราจะมีศรัทธาไม่ได้ ถึงแม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะมีได้สอนถึงเรื่องพระเจ้า แต่ท่านก็มีได้กล่าวปฏิเสธว่าไม่มีพระเจ้า ที่จริงการที่มีคนดีอยู่ในโลก ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ได้แล้วว่ามีพระเจ้า เพราะมีฉะนั้นความดีนี้จะมาจากไหน ในทำนองเดียวกันก็อาจกล่าวได้ว่า มีชาติานด้วยเพราะมีคนชั่วอยู่ในโลก แต่จากตัวอย่างที่ปรากฏว่าในที่สุดความดีก็ชนะความชั่วหรือธรรมย่อมชนะอธรรม เราก็อาจพิสูจน์ได้ว่าพระเจ้าผู้เป็นที่มาแห่งความดีทั้งปวง มีความยิ่งใหญ่ที่สุดในจักรวาล การพิสูจน์เช่นนี้อาจจะดูง่ายเกินไปสำหรับนักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญา แต่สำหรับผู้ที่เคยพบกับความรักอันเต็มไปด้วยความเสียสละของ พ่อ แม่ ครู และเพื่อน ย่อมเป็นข้อพิสูจน์ที่มีเหตุผลพอเพียง

ผู้ที่เชื่อในคำสอนของ **ภควัตคิตา** ไม่จำเป็นจะต้องนับว่าเป็นคนฮินดู แต่อาจนับได้ว่าเป็นผู้เชื่อในความจริง ความจริงซึ่งไม่อาจสมบรูณ์ได้เพราะถึงแม้จะได้แรงดลใจจากพระเจ้า แต่มนุษย์ก็เป็นผู้ถ่ายทอด ฉะนั้นเราจึงควรเชื่อแต่เฉพาะในส่วนที่เราเข้าใจและส่วนที่เราเห็นว่า เหมาะสมแก่กาลเวลา

⁴⁶ ดู ภควัตคิตา บทที่ 18 โศลกที่ 67-68

⁴⁷ ดู ภควัตคิตา บทที่ 18 โศลกที่ 71

⁴⁸ ดู ภควัตคิตา บทที่ 5 โศลกที่ 14 และบทที่ 18 โศลกที่ 59

⁴⁹ ดู ภควัตคิตา บทที่ 11 โศลกที่ 33 และบทที่ 18 โศลกที่ 61

เมื่อมาถึงส่วนที่เราเห็นว่าล้าสมัยแล้ว เช่นส่วนที่ดูเหมือนกับสนับสนุนการแบ่งชั้นวรรณะในบทที่ 18 จากโคลกที่ 14-44 เราก็ควรนำมาตีความหมายว่า มนุษย์เราเกิดมามีธรรมชาติที่ต่างกัน จึงควรทำงานที่เหมาะสมกับธรรมชาติของตน แต่มีได้หมายความว่า ลูกกลิ้งจะต้องเป็นกลิ้งต่อไป หากเขามีหัวหน้าปราชญ์ก็อาจเป็นปราชญ์ได้ตั้งนี้เป็นต้น คานธี เคยแสดงความเห็นว่า ทุกศาสนาเป็นความจริง แต่เป็นความจริงที่ไม่สมบูรณ์ ผู้นับถือศาสนาใดก็ควรปรับปรุงศาสนานั้นให้ใกล้ความสมบูรณ์ที่สุด ไม่จำเป็นจะต้องถอนรากถอนโคนตนเองโดยการเปลี่ยนศาสนา หากมนุษย์ทุกคนคิดได้เช่นนี้สังคมศาสนาก็จะไม่เกิดขึ้นคงไม่มีใครกล่าวทัณฑ์ศาสนาผู้อื่นหรือบังคับผู้อื่นให้มารับนับถือศาสนาของตน จะมีก็แต่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนต่างศาสนา ซึ่งจะนำมนุษย์ให้ใกล้ความจริงที่สมบูรณ์ขึ้นไปเรื่อย ๆ

ภควัทคีตา นี้ถือเป็นตำราประเภท **สมฤติ** เช่นเดียวกับมหากาพย์ **มหาภารตะ** และรามายณะ ธรรมสูตรและธรรมศาสตร์ต่าง ๆ และหนังสือปุราณะ ถึงแม้ตำราประเภทนี้จะถือว่ามีคุณค่าศีลธรรมน้อยกว่าพระเวทตามหลักความเชื่อแบบฮินดู แต่ด้วยเหตุที่พระเวทเป็นตำราซึ่งกีดกันมิให้ศูทรและสตรีไม่ว่าในวรรณะใด ๆ ฟังในขณะที่สมฤติเปิดโอกาสให้ทุกคนอ่านและฟังได้โดยไม่เลือกเพศและชาติชั้นวรรณะ จึงเป็นคัมภีร์ที่แพร่หลายในหมู่ชนยิ่งกว่าพระเวท อย่างไรก็ตามเนื่องจาก **ภควัทคีตา** เป็นคัมภีร์ ภาษาสันสกฤตจึงไม่ค่อยเป็นที่แพร่หลายในหมู่ชนที่มีไขผู้คงแก่เรียน เพราะชนส่วนใหญ่ไม่รู้ภาษาสันสกฤต คานธีเองก็ค้นพบ **ภควัทคีตา** จากฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษโดยเซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ (Edwin Arnold) ด้วยพลังบุกเบิกของชาวยุโรปที่เป็นนักนิยมตะวันออก คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ทั้งศรุติและสมฤติได้เป็นที่แพร่หลายแก่คนทุกชาติชั้น วรรณะ เพศและวัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **ภควัทคีตา** เป็นคัมภีร์ที่แพร่หลายที่สุดและถือกันว่าเป็นแก่นของลัทธิฮินดู ฉะนั้นการศึกษา **ภควัทคีตา** นอกจากจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้ทางด้านปรัชญา แล้วยังทำให้เราเข้าใจคนฮินดูและอารยธรรมอินเดียได้ดีขึ้น

หมายเหตุ ในการตีความหมายภควัทคีตานี้ ผู้เขียนถือฉบับของท่านราชกฤษณ์เป็นหลัก และเรียงโคลกตามฉบับนี้ ส่วนคำแปลเป็นภาษาไทยนั้น ข้าพเจ้าอาศัยฉบับของท่านศาสตราจารย์ แสงเป็นหลัก แต่มีได้ลอกมาคำต่อคำเพราะในบางครั้งฉบับนี้ใช้ศัพท์ที่ยากเกินไปจึงได้พยายามแปลให้ง่ายเข้าตามความเข้าใจของผู้เขียน

ศรีสุรางค์ พูนทรัพย์

บรรณานุกรม

ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร และจ่าเนงค์ ทองประเสริฐ ; ศรีมัท ภควัดคีตา หรือเพลงแห่งชีวิต
ของกษณะไทวปายนวยาส แพร์พิทยา 2515

de Bary, Wm. Theodore ed., Sources of Indian Tradition vol. I, New York and London :
Columbia University Press, 1958.

Desai, Mahadev. The Gita according to Gandhi. Ahmadabad : Navajivan Press, 1956.

Edgerton, Franklin. The Bhagavad Gita. New York : Harper & Row, 1964.

Gandhi, Mohandas K. Gita the Mother. Lahore, 1947.

Radhakrishnan, Sarvepalli and Moore, Charles A. eds. A Sourcebook in Indian
Philosophy. Princeton : Princeton University Press, 1967.

Radhakrishnan Sarvepalli. The Bhagavadgita. London : Allen & Unwin Ltd., 1970.

Zaehner, R.C. Hinduism. New York : Oxford University Press, 1966.

[หมายเหตุ พิมพ์ครั้งแรก ในวารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 2 เล่มที่ 2 (เดือน พ.ย.15-มี.ค.16) หน้า 13-29]

คัดจาก ; อินทรายุทธ (นายผี) (แปล). ภควัดคีตา. สำนักพิมพ์ศิवालัย กรุงเทพฯ 2522.

บรรณานุกรม

1. คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร : **อารยธรรมอินเดีย** 2515
2. เพชรี สุมิตร : **อารยธรรมอินเดีย** โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2520
3. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ : **อารยธรรมตะวันออก**
ฉบับปรับปรุง (เอกสารโรเนียว) ไม่ระบุปีที่พิมพ์
4. วราคม ทีสุกะ : **ความคิดทางสังคมและทฤษฎีทางสังคมวิทยา** สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
(ไม่ระบุปีที่พิมพ์)
5. อินทรายุทธ (นายผี) แปล : **ภควัตคีตา** 2522
6. Basham, A.L. The Wonder that was India. 1959
7. Davies, C. Collin. An Historical Atlas of the Indian Peninsula. 1979
8. Kosambi, D.D. Ancient India : A History of Its Culture and Civilization. 1969
9. Thapar, Romila. A History of India. 1972
10. Wolpert, Stanley. A New History of India. 1977